

יחסו של ר' יוסף בכור שור לתרגום אונקלוס

ר' יוסף בכור שור, פרשן המקרא ומבעלי התוספות, שחי במאה ה-12, היה תלמידו של רבנו תם וכתב פירוש לחמישה חומשי תורה.

ר' יוסף בכור שור חיבב את תרגום אונקלוס, הרבה לצטט ממנו, אולם אינו נמנע גם מלהלוק עליו. השאלה המעסיקה אותנו היא מה הניע את ר' יוסף בכור שור להיזקק לתרגום.

מקורותיהם הפרשניים של פרשני צפון צרפת לא היו מגוונים. עיקרם מדרשי חז"ל והתלמוד, התרגומים הארמיים ומחקריהם של המדקדקים הספרדיים כמנחם בן סרוק ודונש בן לברט שכתבו בעברית. לא ייפלא אפוא כי בכור שור, כיתר פרשני צפון צרפת, מושפע מתרגום אונקלוס ומרבה לצטטו.¹ בכור שור, כיתר פרשני דורו, מכבד סמכותם של ראשונים ושמח להיתלות באילן גדול, ובייחוד באונקלוס שדרכו היא דרך הפשט.²

שאלה קשה היא מתי בכור שור מאמץ לעצמו את תרגומו של אונקלוס, ומתי הוא מסתייג מהם: מתי הוא מצטט את דברי המתרגם כלשונם, ומתי מסתפק בקביעה מקוצרת ש"כך תרגם אונקלוס". דומה כי ביחס לפרשן בשיעור קומתו של בכור שור, יש להניח שקיימת עקביות ושיטתיות בדרכו הפרשנית. עלינו לחפש אפוא, מהו קנה המידה שלפיו בוחר לו בכור שור את פירושי אונקלוס, מקבלם, מסתייג מהם, מצטטם במלואם או רק מאזכרם. החוקרים שעסקו בפרשנותו של בכור שור מביאים פסוקים שבהם הוא מושפע מאונקלוס, אולם לא דנו בשאלות אלו כלל. כאשר יש לבכור שור דעה מסוימת משלו, שניתן למצוא לה סימוכין גם בדברי המתרגם, הוא מצטט את דברי התרגום במלואם. הציטוט המלא של התרגום משמש כסיוע לדרכו העצמאית של בכור שור. הוא מביא את דברי המתרגם כלשונם גם כאשר הוא זקוק להם כסיוע לדעתו המנוגדת לרש"י או לרשב"ם. אולם יש שבכור שור נמנע מציטוט מלא, והוא מסתפק בציון העובדה ש"כך תרגם אונקלוס". הוא נוהג כך באותם מקרים שבהם הוא מוצא סיוע לפירושו בפסוקי המקרא, והבאת דברי אונקלוס נועדת לשמש תוספת סיוע. במקרים כאלה בכור שור מזכיר את אונקלוס בלא לצטט את דבריו, כיוון שהפירוש כבר מבוסס כל צורכו על פי פסוקי המקרא. אזכור אונקלוס בא בכגון אלה לסיוע בלבד. אזכור שמו של אונקלוס, ללא ציטוט דבריו, מקובל על בכור שור בשעה שבפירושו יש משום הרחבת דברי התרגום ופיתוחם. כאשר הוא מוסר פרפרזה של התרגום, אין הוא רואה צורך להביא את דבריו במלואם.

כאשר בהסתמך על מקומות אחרים במקרא, ניתן לפרש שלא כאונקלוס, בכור שור חולק על דברי התרגום. כאשר הוא צריך לבחור בין פירוש הנסמך על פסוק מן המקרא לבין דברי התרגום, הוא מעדיף את הדרך הראשונה. במקומות שבהם מציג אונקלוס גישה פרשנית

¹ ראה "קמלוש, המקרא באור התרגום, תל אביב תשל"ג, עמ' 35.

² ראה "Bible Translations", Encyclopaedia Judaica, Vol. 4, p. 844.

המקובלת על חז"ל או על פרשנים ידועים אחרים, גם אם אין בכור שור מקבלה, אין הוא רואה עצמו רשאי להתעלם מאזכורה.

1. פירושים על פי אונקלוס וציטוט דבריו

א. במקומות רבים בפירושו מצטט בכור שור את התרגום כלשונו, בדרך כלל כסיוע לדעתו. תחילה בכור שור מביע את דעתו ביחס לפסוק, ומביא את אונקלוס כתנא דמטייע. במקרים כאלה אין בכור שור מסתפק בדברי התרגום כמות שהם, אלא מפרש לפי הבנתו, והתרגום משמש אישוש.

בפירושו ל"תהו ובהו" (בר' א ב), בכור שור מעיר שכאשר נבראה הארץ, הייתה בתחילתה שממה וריקנית, ולא היה בה לא אילן ולא עשב, לא אדם ולא בהמה, לא חושך ולא אור. סיוע לדעתו הוא מוצא בדברי אונקלוס "צדיא וריקניא".³

את "מצאהו בארץ מדבר" (דב' לב י) בכור שור מפרש כ"מצאיהו", "שהמציא להם במדבר כל צרכם מן ושליו וכאר" וכו'.⁴ יתר הפעלים שבפסוק עוסקים בתיאור הטובות שעשה ה' לישראל במדבר. ייתכן אפוא, שבכור שור רוצה להתאים את הפועל הנדון לתוכנם של שאר הפעלים שבפסוק. אפשרות אחרת היא שבפירושו מנסה בכור שור למנוע את הגשמת הבורא.⁵ סיוע לדעתו הוא מוצא בתרגום אונקלוס ומציין "וכן תרגם אונקלוס ספיק צרכיהון".⁶

ב. יש שבכור שור מצטט את תרגום אונקלוס לכתובים שאינם נמצאים בפסוק הנדון. כך, למשל, בעסקו ב"ואשד הנחלים" (במ' כא טו), הוא מפרש ש"אשד" משמעו "שפך". סיוע לכך הוא מוצא בתרגום אונקלוס לצירוף "אשדות הפסגה" בדב' ג יז. שם תרגם אונקלוס "משפך מי מרמתא".⁷ בכור שור מעדיף את התרגום לפסוק בדברים, בעוד שגם בפסוק שבמדבר מתורגם "אשד" כ"שפך". מאחר שהתרגום במקום אחר הוא ברור יותר, בכור שור מעדיפו על פני התרגום שבפסוק הנדון. בדברים עוסקים בשפיכת מים ממקום גבוה למקום נמוך, וזה נראה משכנע יותר.

דוגמאות לציטוט אונקלוס: "טרף בפיה" (בר' ח יא); "קשיטה" (שם לג יט); "מצא את הימם" (שם לו כד); "במראת הצבאת" (שם' לח ח); "לא תקלל הרש" (וי' יט יד); "אמור להם" (במ' ו כג); "וינסו אתי" (שם יד כב); "את והב בסופה" (שם כא יד); "במחקה במשענתם" (שם כא יח); "ונירים" (שם כא ל); "כתועפת ראם" (שם כג כב);

³ כך גם בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל.

⁴ גם רשב"ם פירש כך, בהסתמכו על "ומצא להם" (במ' יא כב).

⁵ קומלוש (ראה לעיל הערה 1), עמ' 148.

⁶ וראה גם בספרי דברים, סימן שיג: "הכל מצוי ומתוקן ומסופק להם במדבר". ראה גם A. Sperber, "The Targum Onkelos in its Relation to the Masoretic Text", PAAJR 6 (1935), p. 351.

שפרבר סבור שהניקוד היה "מְצָאָהוּ", ועל יסוד זה הגיע אונקלוס לתרגומו.

⁷ האגדה מספרת שבני ארם ומואב נחבאו בין ההרים כדי לארוב לישראל. ה' ציווה להרים להתקרב זה לזה. כתוצאה מהתקרבות ההרים נהרגו הארמים והמואבים, והם נשפך כנחלים. ראה: ברכות נד ע"א; תנחומא, בוכר, חקת מו, עמ' 30.

"כי לא נחש ביעקב" (שם כג כג); "והלבן" (דב' ג כה); "כפר לעמך" (שם כא ח); "ארור" (שם כח טו).

ג. בכור שור עושה לעתים שימוש בתרגום אונקלוס כשהוא זקוק לו כתנא דמסייע נגד פירוש רש"י או רשב"ם. גם במקומות אלו נוהג בכור שור להביע תחילה את דעתו ולאחריה לצטט מדברי התרגום כלשונם. למשל, על "בשמים ראש" (שם' ל כג) בכור שור מציין: "ויש לפרש ראש' חשבון, כמו כי תשא את ראש', דמתרגמין 'ארי תקבל ית חושבן'. לפי בכור שור, נצטוו ישראל לקחת את הבשמים לפי חשבון.⁸ פירוש זה מנוגד לדעתם של רש"י ורשב"ם, שפירשו את "בשמים ראש" כבשמים חשובים.

מה ראה בכור שור להעדיף את דברי התרגום, המסתמכים על פסוק אחר שבתחילת הפרשה (ל יב), על פני פירוש רש"י לפסוק? הסיבה לכך נעוצה בהמשך הפסוק (כג), המונה את סכומם של מרכיבי הקטורת, "מר דרור חמש מאות וכו'. נמצא כי בכור שור מפרש "ראש" בהוראת חשבון, על פי מה שנראה לו כהולם את הקונטקסט. הוא מוצא לזה סיוע בתרגום.

את "תתאו" מפרש בכור שור כך: "תתאו לשון כוון, כדמתרגם אונקלוס". הציטוט מהתרגום בא כאן כחיזוק נגד דעתו של רש"י, שפירש את "תתאו" כסיכוב ושיפוע, וכנגד רשב"ם שפירש כתחום וגבול. יש רגליים להנחה שבכור שור גוזר את התיבה "תתאו" מלשון תו,⁹ ועל פיה תהיה המשמעות מלשון תוואי.

2. פירושים על פי אונקלוס ללא ציטוט דבריו אך באזכור שמו

א. בכור שור מציין רק "וכן תרגם אונקלוס" כאשר נוסף לתרגום הוא מסתמך גם על פסוקי המקרא. במקרים אלו אין בכור שור רואה צורך להביא את דברי המתרגם במלואם. את "ערי מסכנות" (שם' א יא) בכור שור מפרש מלשון אוצר, כמו "ומסכנות לתבואת דגן ותירוש" (דה"ב לב כח), והוא מוסיף "וכן תרגם אונקלוס". כלומר, התרגום שתרגם "בית אוצריא" משמש כתוספת סיוע.¹⁰ לחיזוק פירושו מוסיף בכור שור, שפרעה היה צריך לאוצרות כיוון שיוסף חוקק את חוק חימוש ארץ מצרים בתבואה (בר' מז כו).¹¹ לדעת בכור שור, "ואנוהו" (שם' טו ב) הוא כמו "אל נוה קדשך" (פס' יג), ומוסיף ש"כך תרגם אונקלוס". אונקלוס מתרגם "אבני לי מקדש", ודעה זו נמצאת גם בדברי חז"ל.¹² אולם בחז"ל נמצאת גם דעה אחרת, היא דעת ר' עקיבא: "אדבר בנאותיו ובשבחיו".¹³ אם כן, לפסוקנו שני פירושים: שבח או בית מקדש. בכור שור מביא בפירושו את שתי

⁸ כך גם חזקוני ר'דעת זקנים".

⁹ כך בפירושו של שר"ל לפסוקנו.

¹⁰ וכן שמות רבה א יד ורש"י לפסוקנו.

¹¹ על ערי מסכנות ראה, D.B. Redford, "Exodus I, 11", VT 13 (1963), p. 413. המחבר סבור

שהמילה "מסכנות" קשורה למילה המצרית MSKNT או למילה האכדית MASKANU.

¹² מכילתא דר"י, מסכתא דשירה, ג, עמ' 127.

¹³ כך גם בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל, ואף השכעים תרגמו כהוראת שבת.

האפשרויות, אולם מעדיף את השנייה, שהיא גם דעתו של אונקלוס. מדוע בחר בדרך זו? המדרש במכילתא אומר: "אין נוח אלא בית המקדש". דרשה זו מתבססת על הפסוק "ואת נוחו השמו" (תה' עט ז) וכן על "עיניך תיראינה ירושלים נוח שאנן" (יש' לג כ). כפשוטן מעדיף בכור שור פירוש הנשען על פסוקי המקרא, ובמיוחד כשפסוק מעין זה נמצא בפרקנו (פסוק יג).

ב. במקומות אחרים שבהם מסתפק בכור שור בציון העובדה ש"כך תרגם אונקלוס", אמנם הוא עושה שימוש בדברי התרגום, אולם מפתחם, מרחיבם או מוטרםם בלשון ברורה יותר. טבעי הדבר שכאשר הוא מוסר פרפרזה של התרגום, אין הוא רואה צורך לחזור על דברי המתרגם כלשונם.

בפסוק "ויאמר למך לנשיו" (בר' ד כג) מתחבטים הכול בשאלה למה הוא משדלן ומנסה לשכנען. לדברי בכור שור, אנשי הדור ידעו שעומד לבוא מכול לעולם, והיו נשיו פורשות ממנו, כאמרן למה נלד לריק.¹⁴ למך משכנען ומדבר על לבן שלא יאמינו שהיביא מכול. בכור שור מציין: "וכי הרגתי איש או חנקתי נערים שיבוא לי כך שיתבעו בני...". ומוסיף: "על דרך זו תרגם אונקלוס". אכן אונקלוס מתרגם: "לא גברא קטלית... ואף לא עולימא חבלית...". בכור שור משלב בפירושו את מדרש חז"ל ואת דברי התרגום. מאחר שהוא מרחיב בדבריו, אינו מוצא צורך לצטט את התרגום כלשונם.

כך גם בפירושו ל"ועשתה את צפרניה" (דב' כא יב). בכור שור מפרש שם כאונקלוס, תגדל את צפרניה. אולם כיוון שהוא מרחיב את הסברו ומוכיח את דעתו על פי הסברו של ר' עקיבא,¹⁵ אין הוא רואה צורך לצטט את דברי התרגום במלואם.

ראה גם את בכור שור במקומות האלה: "כתנות עור" (בר' ג כא); "בשגם הוא בשר" (שם ו ד); "רב עוד יוסף בני חיי" (שם מה כח); "פטר רחם" (שמ' יג יב); "ואת ענבי נזירך" (וי' כה ה); "וירא את הקיני" (במ' כד כא); "ארגב" (דב' ג יג); "לבד ממכריו" (שם יח ח).

3. פירושים על פי אונקלוס ללא ציטוט וללא אזכור שמו

בכמה מפירושיו של בכור שור ניתן לזהות את עקבות השפעתו של התרגום גם כאשר אין בכור שור מציין זאת בפירוש. למשל, על "ויצל אלקים את מקנה אביכם" (בר' לא ט) בכור שור אומר: "הפריש מקנה אביכם ממנו ונתנו לי, כמו יאצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם" (במ' יא יז). אונקלוס מתרגם "ואפריש ה' מן בעירא דאבוכנן ויהב ליי".¹⁶ עקבות התרגום ניכרים בכירור בדברי בכור שור בפסוקנו ובבמ' יא יז. הפעלים "ויצל"

¹⁴ כך על פי מדרש חז"ל בבראשית רבה כג ה ועל פי רש"י.

¹⁵ יבמות מה ע"א; ספרי, כי תצא, סימן ריב.

¹⁶ רש"י לפסוק טז מפרש "כל הצלה שבמקרא לשון הפרשה". כך פירש גם רשב"ם. אולם ראב"ע הולך בעקבות התרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל שתרגם "וירוקן", על פי "וינצלו את מצרים" (שמ' יב לז).

ו"ואצלת", הוראתם העברה מזה לזה.¹⁷ לבכור שור יש אפוא אסמכתא מפסוק שעניינו העברה, הפרשה, והסבר זה מובא גם בתרגום. ראה עוד בפירושו ל"עזי זמרת" (שמי טו ב); "וקדשתם" (שם יט י); "פאתי מואב" (כמ' כד יז); "לא יחל דברו" (שם ל ג).

4. דרך ההתייחסות לאונקלוס כשכור שור אינו מקבל דבריו

בכור שור אמנם מחבב את התרגום ומרבה להשתמש בפירושו, אולם הוא פרשן עצמאי, בעל דרך פרשנית משלו. נטייתו אחר תרגום אונקלוס מחושבת ומעוגנת במסגרת הפרשנית שקבע לעצמו.

כאשר הוא עומד בפני ברירה לבחור בתרגום או בפירוש הנובע מתוך המקרא עצמו, הוא מעדיף את האפשרות השנייה. במקרים כאלה אין הוא מקבל בדרך כלל את דברי התרגום. מדוע הוא מוצא לנכון להזכיר את אונקלוס אם אינו מקבל את דעתו? דומה שהוא עושה זאת כאשר אונקלוס מייצג בדבריו גישה פרשנית המקובלת על חז"ל או על פרשנים אחרים, ואין בכור שור רואה עצמו כן חורין להתעלם ממנה.

כך, למשל, בהתייחסותו ל"אברך" (בר' מא מג). בכור שור מפרש מילה זו מלשון "ויברך הגמלים" (בר' כד יא), שהיו כולם כורעים על ברכיהם ומשתחוים לו. בכור שור מוסיף שאונקלוס תרגם כמו שאמרו רבותינו "אב למלך".¹⁸ אונקלוס תרגם את התיבה "אברך" כחז"ל, בדרך של נוטריקון, כמורכבת מהמילים "אבא" ו"מלכא". גישת התרגום מקובלת גם על רש"י, המציין ש"ר"ך בארמית הוא מלך,¹⁹ וכך רשב"ם המסמיך פירוש זה על כתוב שבהמשך פרשתנו "וישימני לאב לפרעה" (בר' מה ח), כלומר אב למלך. אולם גישה זו של נוטריקון איננה נראית לבכור שור. הוא מעדיף פירוש המעוגן בפסוקי המקרא, ומפרש "אברך" לשון ברך,²⁰ על פי הכתוב "ויברך הגמלים". לדעתו, הכינוי "אברך" אינו תואר ליוסף, אלא הוראה לאנשים להשתחוות לפניו.²¹ גישה זו נמצאת גם בדברי חז"ל: "אין אברך אלא לברכים".²²

את "ויפזו זרעי ידיו" (בר' מט כד) בכור שור מסמיך ל"דוד מפזו ומכרכר" (שם"ב ו טז), ומוסיף ש"יוסף היה מפזו ומכרכר בזרועותיו ומושך חציו בהזקה, כלומר מתגבר בידו, ואונקלוס תרגם לשון זהב ופז". המתרגם גזור "ויפזו" מלשון פז, ויש לכך גם סימוכין

¹⁷ קומלוש (ראה לעיל הערה 1), עמ' 125, בהמשך לד' ילין בספרו "חז"ל ליהודה", בודפשט הרפ"ו, עמ' 167, סובר ש"ויצל" משמש כאן במוכח של "ויאצל" (כמ' יא יז) בחסרון א'. לפי זה התרגום "ואפריש" נראה כתרגום מילולי של "ויאצל".

¹⁸ בבא בתרא ד ע"א: "מאי רבא? מלכותא". וכך ספרי דברים, א.

¹⁹ בבא בתרא שם: "לא ריכא ולא בר ריכא" = לא מלך ולא בן מלך.

²⁰ על כיוון זה ראה J.S. Croatto, VT 16 (1966), pp. 113-115.

²¹ וראה גם אבן גנאח בספר השרשים, שורש ברך. הוא מציין שב"אברך" הוחלפה הה"א באל"ף, כרוגמת הכתוב "אשכים דבר" (יר' כה ג), והכוונה היא ל"הברך" בציווי, שמשמעו 'השתחוה'!

²² ספרי שם. ראה שם את דברי ר' יוסי בן דורמסקית, המובאים גם ברש"י לפסוק.

במסורת חז"ל.²³ בדרך זו הולך גם רש"י, המפרש שזוהי נתינת הטבעת על ידו, לשון זהב מופז. לפי התרגום אין קשר בין שני חלקי הפסוק, בין "ותשב באיתן קשתו" לבין "ויפזו זרעי ידיו". אכן אונקלוס מתרגם "קשתו" לעניין דברי תורה. הסבר זה אינו נראה לבכור שור הפשטן, ולכן הוא מפרש על פי "רוד מפזו", והוא מקשר בין שני חלקי הפסוק: מפזו בזרועותיו ומושך חציו בחזקה. לדעתו, הפועל "ויפזו" נגזר מן השורש פז"ז המורה על חוזק.²⁴ כך מפרש גם רשב"ם, שנכפפו זרועותיו במושכו את מיתר הקשת,²⁵ ולשם משיכה בקשת יש צורך בכוח רב.²⁶

את "כי יד על כס יה" (שמ' יז טז) בכור שור מפרש כך: "שם הקב"ה ידו על כסאו ונשבע, כך תרגם אונקלוס, ויש לפרש 'יד' לשון גדולה ומלכות, כמו ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם' (יש' נו ה)". אונקלוס תרגם "יד" במשמעות שבועה, לפי פירוש המקובל על חז"ל²⁷ ועל רש"י. רשב"ם וראב"ע סבורים אף הם שהכוונה לשבועה, בהסתמך על הפסוק "כי אשא אל שמים ידי" (דב' לב מ), שבו הכוונה היא לשבועה.²⁸ לבכור שור יש הסבר אחר: לשון גדולה ומלכות, על פי יש' נו ה. הוא אף מחזק את דעתו בהוסיפו שמשמעות פסוקנו היא שתהיה יד ומלכות על כיסא ה', כפי שנאמר "וישב שלמה על כסא ה' למלך" (דה"א כט כג), ואז תהיה מלחמה בעמלק.²⁹ מדוע אין בכור שור מקבל את הסברו של אונקלוס, הסבר המקובל על מפרשים אחרים ונשען אף על פסוקי המקרא? דומה שהדבר נעוץ בקונטקסט. בקטע נאמר שמשוה בנה מזבח לשם מצבת זכרון,³⁰ לפיכך, סבור כנראה בכור שור, שהמילה "יד" בפסוקנו ראויה להתפרש על פי "יד ושם", ובמיוחד כשיש לכך סימוכין גם בדברי חז"ל.³¹

ראה עוד את פירוש בכור שור במקומות אלו: "לקמצים" (בר' מא מז); "נא" (שמ' יב ט); "ויאר את הלילה" (שם יד כ); "עזב תעזב עמו" (שם כג ה).

²³ מדרש הגדול, סימן תתנו: "שעלה לבוש פז על זרועותיו".

²⁴ ראה גם בספר השרשים לאבן ג'נאח בשורש פז"ז. אף רד"ק, בפירושו לפסוק, מפרש במשמעות חוזק, ולדעתו המפזו והמכרך מחזק חגור מחניו בעת הריקוד.

²⁵ וראה כך גם בפירוש חזקוני.

²⁶ יושם לב לכך, שאונקלוס מתרגם גם במשמעות זהב ואף במשמעות כוח, בהוסיפו "ואחסין מלכותא ותקיף".

²⁷ מכילתא דר"י, בשלח ב, עמ' 186; תנחומא, בוכרי, כי תצא, עמ' כב. וראה עוד W. Bacher, Die Agada der Tannaiten I, Strassburg 1903, p. 146.

²⁸ "יד" בהוראת שבועה מצינו גם בפסוק "הרמתי ידי אל ה' אל עליין" (בר' יד כב).

²⁹ הסבר זה, המובא גם ברש"ם ונדחה על ידי, מסתמך על דברי הגמרא בסנהדרין כ ע"ב.

³⁰ ראה בפירושו של קאסוטו לשמות, עמ' 143, המפרש "יד" במשמעות זו.

³¹ סנהדרין שם.